

על דעת המקום "חבית של רבי יוחנן" לש"י עגנון

הלל ויס

'חבית של רבי יוחנן' הוא סיפור שפרסם עגנון יחד עם אגדות נוספות ב-1925 לאחר עלייתו השנייה לארץ ישראל בשלהי 1924. הסיפור הזה, כמו 'מעשה העז', נתווסף לקובץ סיפורי 'פולין' שעגנון החל לפרסמו לראשונה תחת כותרת זאת בשפה הגרמנית ²Polen כשכלולים בו שני סיפורים בלבד, 'קדומות' ו'גשם', בשבתו בגרמניה. בספר היו עוד שני סיפורים לא תחת כותרת 'פולין', 'מעשה שמש בית המדרש' ו'אור תורה', שכוונסו מאוחר יותר לקובץ ועוד שניים לא חתומים שאחד מהם, 'ביתה של אסתרקה', הופך לסיפור 'הלב והעיניים' המופיע לראשונה כסיפור של עגנון בעיצומה של השואה [ה'ארץ' 29.9.43] כסיפור האחרון שנוסף לקובץ סיפורי פולין. אך כל הקובץ פרט לסיפור זה הלך והתגבש עד להדפסתו כספרון נפרד במהדורת הדיים ב-1925.

'חבית של רבי יוחנן', כמו קבוצה נוספת של סיפורים בקובץ, מתרחש בפולין אך נמשך כלפי ארץ ישראל. כך גם בקובץ 'סיפורים נאים של ארץ ישראל' המופיע לראשונה בספרו "אלו ואלו" מהדורת 1953, בו ליקט עגנון אוסף סיפורים שנכתבו בכל תקופות יצירתו החל מ'עגונות' סיפורו הראשון שנתפרסם בארץ ישראל ב-1908. קובץ זה הוא שכנו הצמוד לקובץ 'פולין' ולמעשה הוא קובץ מְרָאָה שלו.

¹ שלוש אגדות, הדיים, ד, א, ניסן אייר, תרפ"ה [שתי האגדות האחרות הן סיפור ותיק "במצולות" [1917] ואגדה חדשה "מעשה העז". עגנון פרסם מעין גרסה נוספת של הסיפור במקום אחר בנוסף על הופעתו בסיפורי פולין, המצוטטת אמנם מאחד הנוסחים של סיפורי פולין בתוך סדרה של רביעיית סיפורים העוסקים בשאלה: מפני מה לא נשתייר לנו שום ספר מרבינו הגאון רבי העשיל ז"ל, המופיעים בספר סופר וסיפור שי"ב-שט"ו, תשל"ח שאותם נביא כנספח בסוף המאמר.

² Das Buch von the Polnicshen Juden 1916, Berlin Judisher Verlag 1-9 s.

³ הלל ויס, מהדורה מדעית ל"נפלאות שמש בית המדרש" במאמר: "המבדיל בין ישראל לעמים" בז'אנר הנפלאות לש"י עגנון, "ידע עם", במה לפולקלור יהודי, כרך לבר-לג - מס' 67-68 ספטמבר 2007 עמ' 90-132 (עורך: יצחק גנוז).

⁴ 'אור תורה' התפרסם כבר בתקופת בוטשאטש 1906 [המצפה כ' כסלו תרס"ז].

⁵ יחסים פתולוגיים בין יהודים לגויים "הארץ", תרבות וספרות 10.3.06.

קיימת זיקה עמוקה בין שני הקבצים. בשניהם סיפורי אגדה הקשורים בשני המרחבים "פולין" ו"ארץ ישראל" כמו 'מעשה העז', 'מעגלי צדק', 'מעשה המשולה מארץ ישראל' הנמצאים בקובץ "פולין" ובמקביל 'עגונות' עצמו הפותח את "סיפורים נאים של ארץ ישראל" המתרחש בירושלים, אך צלה של פולין פרוש עליו עד שהגיבורים נשאבים אליה חזרה. 'רבי גדיאל התינוק', הסיפור השני בקובץ המלוקט והערוד, מתרחש בעיקרו כנראה בגולה, בארץ ישראל במירון ובגן העדן. בסיפורים הללו יש עלילות תנועה ומסע נפשי וגיאוגרפי הקשורים בכרונוטופ⁶ כפול; העלילות המתרחשות לפעמים בו זמנית בפולין ובארץ ישראל או המתייחסות בו זמנית לאירועים שיש להם מקבילות הן בארץ והן בחוץ לארץ, עלילות שרובן מסתיימות בקול ענות חלושה ובמשבר אך גם בלקח של תקווה ומוסר השכל.⁷ חלק ניכר מהסיפורים עיקר הופעתם הייתה בתקופת העלייה השנייה של עגנון [1927-1920], סמוך לה ולאחריה.⁸ מכאן אנו למדים שהלבטים ביחס לארץ ישראל והעלייה אליה אינם רק פרי התוצאה של השרפה שפרצה בביתו של עגנון בהומבורג, בגרמניה בשנת 1924 שהייתה אך המכה בפטיש כדי לגרום לעלייתו השנייה, אלא שנים אחדות לפני העלייה ושנים רבות לאחריה. נושא ההתלבטות כפי שהוא מופיע באגדות הנזכרות וגם בכל הרומנים המשיך להציק לעגנון.

הסיפורים הללו הם כאמור סיפורים 'גבוליים' לימינליים המתרחשים על סף המעבר של עגנון לארץ ישראל⁹ הקשורים בבעיית ההגדרה העצמית והאינדיווידואציה של האמן בתקופת זו וסמוך לפניה ולאחריה, מחמת היותו של עגנון קשור לשני העולמות בוטשאטש [צפת] וירושלים, ואי יכולת להכריע בעניין הרוחני הדק, הקרוב יותר ל'פולין העדינה' ועם זאת לרעיון המשיחי הגאולתי הקלסי שיכול להתרחש רק בארץ ישראל, אך לא בממד הציוני החילוני, אלא בערוץ נסתר כמו בסיפורו 'פתחי דברים'.¹⁰ ברובד הגלוי המספר אינו מאמין בהתגברות על העיכובים והמכשולים הרבים אך ברובד הסמוי, הבוקע את השכבה העליונה, מתחוללת מציאות שונה.

⁶ מיכאל באחטין, צורות הזמן והכרונוטופ ברומן 2007 ואחרית דבר בספר זה מאת הלנה רימון.

⁷ עניין הלימינליות היום אפנתי בגלל סיבות פוליטיות כדי למחוק את ייחודה של ארץ ישראל. אך נכון הוא ששאלת אחד מגיבורי עגנון ב"ברית אהבה": אבל כלום ארץ ישראל היא מרחפת בין שיטי יצירותיו בעיקר בגלל סילוק הקדושה מארץ ישראל. הדברים אמורים גם לגבי ביאליק והמציאות בארץ.

⁸ על תולדות הסיפורים והלבטים בתקופה זו ראה גם דן לאור, חיי עגנון, 170-199.

⁹ ויקטור טרנר, התהליך הטקסי – מבנה ואנטי מבנה, רסלינג 2005.

¹⁰ שוקן 1975.

בהתרוצצות של דמות המספר המובלע בסיפורים ניפר הרצון למשוך ולהמשיך את הקדושה מפולין לארץ ישראל ומארץ ישראל לפולין.

הקבצים "פולין" ו"ספורים נאים של ארץ ישראל" מעמידים את הפרובלמטיקה של העלייה לארץ ואת ההתמודדות עם משמעותה וסגולתה המאיימת של ארץ ישראל, והבגידה בה, כנושא מרכזי ביצירתו. ההתמודדות הזאת, המגבשת את סוג הציונות של עגנון¹¹ הנשענת בעיקר על עולם האגדה, המיסטיקה והחסידות ומתעמתת עם העולם החילוני שאותו חווה עגנון בעלייתו הראשונה בשנת 1908 ואתו התמודד, היא אחד הגורמים המרתיעים את עגנון מארץ ישראל של מטה.

נושאי המקום, הלימינליות-הגבוליות שבין העולמות ותלותם זה בזה הוא תהליך פואטי ופסיכולוגי המסייע בפענוח יצירות עגנון המוצגות יחד עם השוואת הנוסחים שלהן ופענוח מקורותיהן כבסיס למהדורה מדעית שדוגמה נוספת ממנה מוצגת כאן.

במקביל ללימינליות של המקום עולה מהלך הפוך. המקום שאינו יכול לזוז ממקומו – "לפנים מן החומה" או דברים שאינם יכולים לזוז מן המקום. כך עולה בעולם הכתובים היהודי, במסורה ובמשנה ובמקורות אחרים, ש"דברים" אינם זזים ממקומם. היינו כל תג בתורה, כתיב מלא או חסר, אין לשנות בהם כקוצו של יוד. בתוך כתבי עגנון ניתן להבחין בסדרת נושאים המבטאים את רעיון הקדושה או האמת שאינה זזה ממקומה, החל מהופעות בסיפורת היפה.

"זכיון שצמצמה שכינתה שם שוב אינה זזה משם" אלו ואלו – עגונות, ת"ב. הסיפור כולו חותר להשבת הארון האמתי למקומו כמו החתן האמתי בן אורי לכלתו דינה ולהחזרת השכינה למקומה.

כך נמצא גם בגורלו של יצחק קומר: "ומשוזה האמת ממקומה [הדגשתי – ה'ן] התחילו מחזות שווא באים אצל יצחק". [תמול שלשום, 134]. בעיית אי היציבות הרוחנית של יצחק, חולשת אופיו, והאשליות המציפות אותו היא אחד הגורמים לעונשו ולמותו.

אך העיקר הוא בתפיסת האמת הנצחית הבלתי מוחלפת של התורה. "עיקר כבוד התורה הם הדקדוקים, ורוב הדינים והמשפטים תלויים בהם, כי ממשנה אחת מדקדקין כמה פוסקים רש"י ותוספות וכן כל אחד בפנים אחרים, ומשנה לא זזה

¹¹ ראה דן לאור, ציוניותו של עגנון – הבטים חדשים 1995, עמ' 29-60. מ"סיפורים נאים של ארץ ישראל" עולה סוג שונה לחלוטין של ציונות שאינה קשורה בציונות ההרצליאנית אלא בכמיהה הדתית של היהודי לעלות לארץ ישראל. ביצירת עגנון בכללה בעיקר בגלל הרומנים נוצר תמהיל בין הציונות המדינית לבין הציונות של חובבי ציון וציונות הגר"א ורבי מנחם מנדל מוויטבסק כדוגמת הציונות של "בלבב ימים".

ממקומה. ועל הנותנים לב לדקדק נאמר (שמואל א ב) כי מכבדי אכבד, ועל מי שאינו חושש בכך נאמר ההיפוך (שם) ובוזי יקלו. [מנחם ציון]
ספר סופר וסיפור, קפב וכן: לכך תקנו תקיעת שופר במוסף. וכשבטלה הגזירה לא זזה התקנה ממקומה, ימים נוראים, 105.

'חבית של רבי יוחנן', אף על פי שכולו מתרחש בפולין, יוצר 'פיר',¹² ממד פריצה לארץ ישראל ממעבה פולין כמו המערה של העז ב'מעשה העז'. הסיפור מבוסס על סיפורים שהילכו בפולין מדור דור, סיפורים הגיוגרפיים על גדולי ישראל ואשר יש להם גם מן האופי של סיפורי-עם המסופרים בעל פה בגרסאות שונות. עם זאת יש מהם שייחודם הוא בלמדנותם או ברקע הלמדני שלהם, אלו הם סיפורים חריפים על תלמידי חכמים גדולים שיצרו תפניות משמעותיות בלימוד והדליקו את אור התורה בפולין¹³ כמו הרמ"א ובית מדרשו, כשגרעין הסיפור מבוסס על טקסט תלמודי, דרכי לימודו, פירושו, פענוחו הנכון והבנתו והארה מיוחדת בו כתוצאה מן העלילה כדוגמת סיפורים הנמצאים באוסף הגדול של הרב יהודה ליב פישמן מימון "שרי המאה"¹⁴. הסיפורים הלמדניים הם תת ז'אנר בסיפורי היראים כפי שהסיפורים החסידיים מהווים תת ז'אנר בהם עם כל מיוחדותם.¹⁵
בהתמודדות עם 'חבית של רבי יוחנן' אנו מבקשים ליישם את האבחנות הללו בנוסף לאבחנות המיוחדות לניתוח 'אגדת סופר'¹⁶ לעומת 'אגדת עם'.

המקבילה המקיפה ביותר והמרתקת ביותר לעיסוק בסיפור הזה ניתנה לי על ידי החוקרת נילי בן ארי¹⁷ והיא שמאפשרת את העיון הזה. היא נמצאת בספרו של שמעון שלסר שעניינו הרב רבי יהושע

¹² ראה מאמרי: "עין של אש: על מיתוס, זכרון היסטורי ופולקלור בחנותו של מר לובלין", ידע עם 63; 2003, (7-24). כמו גם מאמרי העוסק ברצועה היוצאת מארץ ישראל. וכן "לקרוא את עגנון ביפן" 22.9.06 מקור ראשון, מוסף שבת: ערב ראש השנה תשס"ז.

¹³ רוסמן, משה. דימויו של בית ישראל בפולין כמרכז תורה אחרי גזרות ת"ח ות"ט, ציון אג, (דתשמ"ו) 435-448. על הרב רבי העשל, רבה של קרקא, גיבור הסיפור של עגנון ראה [סיפורים וקצת ביבליוגרפיה] מימון, שרי המאה, מהד' 1990, ח"א 186-192.

¹⁴ ראה סיפורים על חריפותו של הרב רבי העשיל משחר ילדותו ועד שיבה, שרי המאה חלק א' פרק טו, עגנון, ספר סופר וסיפור שי"ב.

¹⁵ הפולמוס מה המאפיינים של הסיפור החסידי נמשך שנים ארוכות. ראה יוסף דן, הסיפור החסידי, גדליה נגאל הסיפורת החסידי. יואב אלשטיין, "הסיפורת החסידיית בכתבי חוקרים, האקסטאזה והסיפור החסידי", 1998 עמ' 22-31.

¹⁶ היה בר יצחק [פרסומים שונים] ראה מאגדת עם לאגדת סופר – עיון בסיפור |המניין לש"י עגנון 276-307, מעשה סיפור 2006.

¹⁷ שמעון שלסר, אוצר הרב רבי העשיל 1990 עמ' ל"ד.

העשיל מקרא¹⁸ שהעמיד תלמידים חשובים כמו הש"ך והט"ז ור' אהרון שמואל קיידנובר, אבני היסוד של השולחן הערוך מבית מדרשו של הרמ"א בקרקוב ועוד אישים מרכזיים הקשורים בתקופה. עם זאת ניתן למצוא גרסאות נוספות של הסיפור ברשת האינטרנט כמו ב"מאורות הדף היומי"¹⁹. הגרסאות הללו מצריכות מחקר נוסף בפני עצמו הטיפוסי לאסכולה התימטולוגית²⁰ באוניברסיטה בראילן. אסתפק כאן רק בגרסת שלסר בהשוואה לסיפור של עגנון.

גרסת שלסר על פי החיד"א, "אוצר" רבי העשיל

"והטעם שלא נדפס שום דבר מרבנו האריכו בזה בספרים ואעתיק מעט. הג"מ חיד"א כותב בספרו מעגל טוב²¹ (דף יח – שמע מהרב הירש מבאלחוב) וז"ל: עוד סיפר כי הרב העשיל היה לומד בהלכה וראה דברי מוהרש"א וכעס וזרק הספר לארץ, והיה מצטער איך אומרים על מוהרש"א גדולות ואיך טעה²², ונודמן לשם שבא בחור א' ונכנס עמו בדברים עד שהרב א"ל דברי מוהרש"א, וענה אותו בחור ואמר אפשר שכוונת מהרש"א כך היא, ונתבהל הרב שכיון מהרש"א לאמת, ונשבע שלא לחבר ספר [בדפוס] מאחר שאפילו הוא לא כיון בדברי מהרש"א וזלזלו בו וכך יעשו לחיבורו. עכ"ל. ובספר רמתיים צופים²³ מהרה"צ ר' שמואל משינאווי (פי' סדר אליהו רבה פרק כ"ב) דף צ"ו ע' פא (אות ס"ה) הביא בשם הר"ר בונם מפשיסח'ה זצ"ל שהעולם אינו כדאי שיתגלו חידושי הגאון ר"ר העשיל מקראקא ז"ל.

ומעשה נורא וידוע יש בענין זה, ואני לקחתי הנוסח ששמעתי מפי אדמו"ר מזוטשקא – ב"ב שליט"א ששמע מפי אחיו כ"ק מוהרש"מ מנדבורנא זצ"ל, וזה תוארה: רבנו בלומדו סוגיא דחבית [ב"מ דף מ"א עמ' א'] דא"ר יוחנן מאן דמתרגם לי חבית אליבא דחד תנא מובלנא בתריה לבי מסותא עיי"ש ברוב חריפותו אמר שיטה אליבא דחד תנא

¹⁸ רפאל הלפרין, אטלס עץ חיים, כרך ו, אחרונים, מציין כי רק מקצת מספריו נותרו ומונה שלושה מהם. לפיכך העובדה שעליה מבוססים הסיפורים דלמעלה כאילו לא הותיר אחריו ספרים אינה נכונה והיא מוסכמה עממית מקובלת.

¹⁹ עלון שבועי ללומד מס' 136, מסכת בבא מציעא לח"מ, ט"ו טבת, תשס"ב במדור ראה הלכה ונזכר על דף מא, א "מובלנא מאניה בתריה: מובא הסיפור: מדוע טבעה הספינה.

²⁰ ראה תימטולוגיה של ספרות עם ישראל, ביקורת ופרשנות חוב' 30 [עורך: יואב אלשטיין].

²¹ והיא סדר הנסיעה הנמצא מכתיבת יד של הרב חיים יוסף דוד אזולאי, נדפס על ידי שמעון רוטענבערג, פיעטריקוב, תר"ע [יש גרסאות נוספות והדפסות רבות].

²² ראה להלן הע' 16.

²³ תנא דבי אליהו. תרס"ח ורשה. רמתיים צופים הוא פירוש על תנא דבי אליהו אשר חיבר הרב שמואל משינאווי.

ואמר זאת בשיעור לפני גדולי תלמידיו וכולם הסכימו עימו. אח"כ הזמין ליום מסוים את כל גדולי העיר להרצות בפניהם חידוש זה, ולילה לפני זה חזר רבנו עם גדולי התלמידים. וניסו למצוא קושיא על דא ולא מצאו. אז אמר רבנו "אי רבי יוחנן" ומיד כבו כל הנרות. בימים ההם במצב הזה הוצרכו ללכת לבתים הסמוכין להביא אור הנר, ועבודה זו הוטלה על בעל הש"ך שהיה מצעירי התלמידים. בבית הראשון שמצא אור ישב זקן אחד והיתה גמרא פתוחה לפניו באותה הסוגיא. הזקן קרא לו להכנס ואמר לו: דע לך שאני ר' יוחנן ובגלל דברי רבך נגזר עליו מן השמים מיתה, וכביית הנרות היא פעולה שלי כדי שאתה תצילנו מגזר דינו. ור' יוחנן הראה לו מה טעות רבנו, ואמר לו שעכשו לא יספר לו כלום וייתן לרבו להציע השמועה כדבריו, וכן מחר יתן לו לגמור לדרוש כן ברבים, ואח"כ יעלה זה (הש"ך) ויאמר שרבו טעה בדבר הזה ויסביר את הטעות. ר' יוחנן הבטיחו בזכות זה תזכה שחיבוריך יתפרסמו בכל העולם ואלו חיבורי רבך לא יתפרסמו וזה יהיה חילוף תחת המיתה, שימותו ילדי רוחו.²⁴ וכן עשה הש"ך, אחר שדרש רבנו דברו ברבים עלה הש"ך והסביר טעות רבו. רבנו כששמע זאת אמר שאין זה שכל אנושי של בעל הש"ך אלא מוכרח להיות שר' יוחנן בעצמו אמר לו זאת כמו שבאמת היה המעשה.

בנוסה שלסר נמצאים בין השאר חלקי מוטיבים ועלילה כדלקמן:
 הסיפורים העוסקים ב'חידה'²⁵ מדוע לא נמצא שום דבר מרבנו.
 תשובה לכך נמצאת בסיפור האטיולוגי על העונש שקיבל רבי העשיל בשל גאוותו, קפדנותו וזלזולו.

העונש שקיבל רבי יוחנן שגמל אתו חסד והציל את חייו. ראשית הסיפור עוסקת בזלזול של הרב רבי העשיל במהרש"א²⁶ המוקרן

²⁴ "מי שיש בידו לחבר ספר ואינו מחברו הרי זה כשיכול בנים." ספר המדות לר"ג מברסלב. מוטיב זה קשור במוטיב מרכזי ביצירת עגנון, מוטיב מסירת הנפש ביצירה ומוטיב העקרות והשארת שם ושארית כמו ב"אגדת הסופר". עגנון: ספר סופר וסיפור, קלז.

²⁵ רבי יעקב לנדא חיבר לעת זקנה את ספרו "החזון" (נדפס בפעם הראשונה בסוף ספרו האגור – נאפולי רמ"ז [1447] "אשר חזה בחידות התורה" בסגנון "היכי תמציי", כדי לחדד את התלמידים במקצועות שונים של הלכה. על תאוות החידות כביטוי לגאונות של תלמידי חכמים ובפרט במשפחתו של יחזקאל לנדא, בעל הנודע ביהודה, צאצא נינו של רבי העשל ראה מימון, שרי המאה, ח"א, עמ' 185.

²⁶ מספרים כשנסתכלו הלומדים בספר המהרש"א היו מהם שאמרו, מה ראה המחבר הזה שטרח והעלה את חידושי על הנייר והדפיסם בספר, הלוא חידושים שכאלה מאליהם מובנים. כשחזרו ונסתכלו בהם אמרו, לא שהם מובנים מאליהם, אלא מתוך שהם מכוונים לאמת דין היה שנגיע להם מעצמנו, אלא שלא הגענו להם אלא לאחר שנסתכלנו בהם. מכאן אומרים היו בביטשאטש על מי שאומרים לו חידוש שהוא אומר, כן כן ידעתי ידעתי, שאומרים לו ראש של המהרש"א, יש לו לזה. עגנון: עיר ומלואה – הגבאים (1970), עמ' 130-131 וראה הנספח בסוף [עגנון, ספר סופר וסיפור שיב-שיג].

להתנהגותו הגאוותנית כלפי רבי יוחנן בסיפור. כך בנוסח החיד"א שלסר, מסתייע במוטיב נוסף של שמיעת האמת מפי עובר אורח צעיר הפוקח את עיניו של רבי העשיל.

מוטיבים נוספים וחלקי עלילה בנוסח זה: הענישה העצמית, רבי העשיל מכיר באמת וחושש לעונש 'מידה כנגד מידה': כשם שהוא זלזל בספר של גדול בישראל כך יבטלו את ספריו.

לעומת המהלך הזה מבטא קטע הביניים בסיפור בנוסח שלסר סברה חסידית מוסרנית מדוע העולם לא מכיר את חידושו של רבי העשיל לא כעונש אלא מפני שאינו ראוי להם ולאחריו סיפור מן המסורת החסידית שבעל פה החוזר לתפיסת העונש, הוא הסיפור המקביל לנוסח עגנון.

גרסת האדמו"ר מזוטשקא: "איש מפי איש" היא הסיפור המרכזי, הדומה לסיפורו של עגנון אך יש בו מוטיבים או חלקי עלילה שאינם בסיפורו של עגנון.

לדוגמה רבי העשיל חוזר בנוסח האדמו"ר מזוטשקא שלוש פעמים על הגרסה של תלמודו, פתרון החידה, בפני קהלים חשובים שונים כדי לברר סולת משנתו ואמתה והכול מסכימים אתו. לפיכך גבה לבו ואמר ביטוי מזלזל ברבי יוחנן: 'אי רבי יוחנן'.

העונש המידי: מיד כבו הנרות. אצל עגנון בא תיאור: "מיד טפחו הדפים זה בזה ובאה רוח".

בנוסח שלסר התפקיד ללכת להביא אור נר מוטל על הש"ך [הרב שבתי רפפורט, שפתי כהן, אחד הפרשנים המופלגים המופיעים על הדף של השולחן ערוך]. גם הט"ז היה מתלמידיו של הרב העשיל מקרקא ועוד תלמידים מפורסמים שהעמידו את התורה בפולין. היה מצעירי התלמידים. אצל עגנון לא נאמר מיהו התלמיד.

בנוסח שלסר הזקן שמופיע בבית שיש בו אור מזהה עצמו מיד כרבי יוחנן ואילו בסיפורו של עגנון גילוי זהותו של רבי יוחנן נעשה רק בסוף בידי רבי העשיל כפתרון חידת הסיפור הבא כפואנטה.

בנוסח שלסר רבי יוחנן ממשיך לפתור את פרטי העלילה. הוא מקבל עליו במפורש את הטלת העונש של כיבוי הנרות כדי להציל את רבי העשיל ממיתה. [אינו מופיע אצל עגנון].

רבי יוחנן מתדרך את הש"ך, השפתי כהן, כיצד לנהוג כדי להציל את רבו ומבטיח לו שכר שאמנם התגשם. התלמיד שזכה לכתוב את הפירוש לשולחן ערוך מפורסם בהרבה מן הרב. וממנו אנו מבינים בגרסא זו מדוע התלמיד זכה לחיבור גדול ולשם עולם ואילו המורה נמחק.

התלמיד נוהג לפי הוראות שיטת רבי יוחנן ומפריך את שיטת רבו.

הרב העשיל משער את האמת ומכאן רואים הן את גדולתו והן את קטנותו.

הרב טוען שזהו פתרון מעל הטבע ורק בעל החידה יכול היה לשלול את הפתרון ובכך הוא מגלה שרבי יוחנן הוא שגילה לתלמידו הש"ך את הכשל שבפתרונו.

בתוך הסיפור היהודי כלולים מוטיבים אוניברסליים כמו מוטיב החידה שאינה ניתנת לפתרון ואשליית הפתרון המדומה. העונש על פתרון מדומה כחידת הספינקס או חידת אדיפוס לצד הצעת פתרונות מדומים ויומרניים ועונשם, לצד עקרון ומפתח תלמודי חשוב ללימוד בשיטת 'אליבא דחד תנא'²⁷ שאינו מופיע רק בסוגיית 'חבית' אלא בצורות שונות בסוגיות נוספות בתלמוד כמו 'אליבא דחד אמורא'.

²⁷ כמו 'אליבא דחד אמורא' והוא הניסיון לבטל או לעמעם מחלוקת מדומות או אמתיות המתפרשות בדורות ראשונים על ידי דורות מאוחרים. המחלוקת המאוחרת חושפת סתירה לוגית או בקע במשנה שהיא 'סתם משנה', משנה ראשונה ללא מחלוקת על פניה. השמירה על רציפות המסורת ללא מחלוקת היא ניסיון לבידוד אמתה של תורה, מה עומד בשורש המחלוקת או לחזור לנקודה שבה עדיין התלמידים שימשו את רבותיהם והעבירו את המסורת לפני היות המחלוקת. לגבי "אליבא דחד תנא" אחת השיטות להסביר את המחלוקת היא השיטה ההיסטורית כמו 'שיטת הרבדים', השיטה הטוענת שסתירות יכולות לנבוע מרבדים היסטוריים שונים המונחים ביסוד הגמרא ואלו המתנגדים לה מביטים על כל הדעות בראייה סינכרונית ואין כאן להאריך. את דבריו של גדול אמוראי ארץ ישראל, רבי יוחנן, מעמיד התלמוד הירושלמי, כפי שהם מוסברים בשיטת תלמוד שוטנשטיין בצורה יותר מינורית ולא כחידה שאינה ניתנת לפתרון. היינו, שניתן להעמיד את המשנה לפי תנא אחד על ידי מי שגדול מרבי יוחנן בתורה. ראה הע' 8: "כלומר אודה לו שהוא גדול ממני בתורה ושאני ראוי לשמשו כתלמיד המשמש את רבו". הפירוש מפנה לרבנו חננאל ולפרשנים נוספים. המשנה, לענ"ד, משתבשת מפני שהנחת היסוד המידית של האמוראים היא שהמשנה עוסקת בגנב או בגזלן ואילו האמורא רב ששת מעמיד בהמשך הסוגיא את הדברים על מקומם כשמחזיר את לשון המשנה לתקנה. לא כתוב במשנה "נטלה" היינו גנב אותה אלא "טלטלה". בסוגיה יש שיטות אמוראיות אחדות המנסות להחזיר את המשנה ללשונה כסתם משנה ללא מחלוקת היינו שהיא עצמה "אינה זזה מקומה".

**חבית של רבי יוחנן
(מתוך אגדות פולין)**

השוואת נוסחים: בוריס קוטלרמן

מקראה:

הבלטה - שינוי כתיב או נוסח

נטוי מוגדל - הוספה או השמטה

נטוי בהבלטה - שינוי כתיב או נוסח בחלק מהגרסאות

* - שינוי בסימני פיסוק

קו תחתון גלי - שינוי סדר מילים

החלוקה ליחידות טכנית בלבד ולא קשורה לתוכן

No	הדים, ד א, תרפ"ה - 1925,	כל סיפוריו, ברלין, תרצ"א - 1931, מאז ומעתה	כל סיפוריו - מהדורה שניה - 1953 - כרך 2 - אלו ואלו
1	שלוש אגדות א. חבית של רבי יוחנן	חבית של רבי יוחנן.	חבית של רבי יוחנן
2	מעשה ברבנו רבי העשיל זכרונו לברכה, שהיה יושב בבית מדרשו בלילה ושונה לתלמידיו בבא מציעא.	מעשה ברבנו רבי העשיל זכרונו לברכה שהיה יושב בבית מדרשו בלילה ושונה לתלמידיו בבא מציעא.	מעשה ברבנו רבי העשיל זכרונו לברכה שהיה יושב בבית מדרשו בלילה ועוסק [א] עם תלמידיו במסכת [ב] בבא מציעא.
3	הגיעו לדברי רבי יוחנן; מאן דמפרק [ג] לי חבית אליבא דחד תנא מובילנא מאניה בתריה לבי מסותא, צהבו פניו של הרב רבי העשיל זכרונו לברכה.	הגיעו לדברי רבי יוחנן מאן דמתרגם לי חבית אליבא דחד תנא מובילנא מאניה בתריה לבי מסותא, צהבו פניו של הרב רבי העשיל.	הגיעו לדברי רבי יוחנן, מאן דמתרגם לי חבית אליבא דחד תנא מובילנא מאניה בתריה לבי מסותא, צהבו פניו של רבינו רבי העשיל.
4	אמר להם לתלמידיו: אני אפרש לכם חבית אליבא דחד תנא.	אמר להם לתלמידיו אני אפרש לכם חבית אליבא דחד תנא.	אמר להם לתלמידיו, * אני אפרש חבית על פי תנא אחד. [ה]
5	והיה מפרש והולך, עד שהיו הדברים מיושבים. באותה שעה זחה דעתו עליו. נטל את זקנו כימינו ואמר: תיתי לי, שפירשתי דברים שלא נתפרשו מעולם.	והיה מפרש והולך עד שהיו הדברים מיושבים. באותה שעה זחה דעתו עליו. נטל את זקנו כימינו ואמר תיתי לי שפירשתי דברים שלא נתפרשו מעולם.	והיה מפרש והולך עד שהיו הדברים מיושבים. באותה שעה זחה דעתו עליו [ו] ואמר, תיתי לי שפירשתי דברים שלא נתפרשו מעולם.
6	תמה אני אם יש מי שיש בידו לסתור את דברי. אמרו לו תלמידיו: דק מן השמים זכו את רבנו לפרש דבר גדול כזה, ואין אחרי דברי רבנו	תמה אני אם יש מי שיש בידו לסתור את דברי. אמרו לו תלמידיו [ז] מן השמים זיכו את רבינו לפרש דבר גדול כזה ואין אחרי דברי	תמה אני אם יש מי שיש בידו לסתור את דברי. אמרו לו תלמידיו, מן השמים זיכו את רבינו לפרש דבר [ח] זה ואין אחרי דברי רבינו ולא כלום.

No	היום, ד א, חרפ"ה - 1925,	כל סיפוריו, ברלין, תרצ"א - 1931, מאז ומעתה	כל סיפוריו - מהדורה שניה - 1953 - כרך 2 - אלו ואלו
	ולא כלום.	רבינו ולא כלום.	
7	נטל את הגמרא והפך את הדף ואמר: אם כן נלמד הלאה.	נטל את הגמרא והפך את הדף ואמר אם כן [ט] נחזור ונלמד.	נטל את הגמרא והפך את הדף ואמר, אם כן נחזור ונלמד.
8	הטיחו הדפים זה בזה ונשבה הרוח וכבה הנר. אמר לתלמיד אחד: צא והדלק את הנר. נטל התלמיד את הנר ויצא. חזר על כל הרחוב ולא מצא נר דולק. הלך למבוי אחרת.	הטיחו הדפים זה בזה ונשבה הרוח וכבה הנר. אמר לתלמיד אחד צא והדלק את הנר. נטל התלמיד את הנר ויצא. חזר על כל הרחוב ולא מצא נר דולק. הלך למבוי אחר.	הטיחו הדפים זה בזה ונשבה הרוח וכבה הנר. אמר לתלמיד אחד. צא והדלק את הנר. נטל התלמיד את הנר ויצא. חזר על כל הרחוב ולא מצא נר דולק. הלך [י] למקום שהגיע והגיע למקום שהגיע.
9	נדמה לו שבא למקום שאינו מכיר, וכבר החל מתיירא. חזר על תלמודו ואמר התורה מגינה על לומדיה.	נדמה לו שבא למקום שאינו מכיר וכבר התחיל מתיירא. חזר על תלמודו ואמר התורה מגינה על לומדיה.	
10	ראה בית אחד ונר דולק שם.	ראה בית אחד מאיר	ראה בית מאיר
11	אמר אותו תלמיד אל לבו: סבור הייתי, שנהירין לי שבילי העיר, ועכשיו רואה אני מקום שלא הכרתי.	אמר אל לבו סבור הייתי שנהירין לי שבילי העיר עכשיו רואה אני מקום שלא הכרתי.	[יא]
12	מיד עלה ריח טוב מן המקום, כריח שבעה מינים שנשתבחה בהם ארץ ישראל.	כאותה שעה עלה ריח טוב מן המקום כריח שבעה מינים שנשתבחה בהם ארץ ישראל.	וריח טוב עולה [יב] כריח שבעה מינים שנשתבחה בהם ארץ ישראל.
13	נתישבה דעתו עליו והלך עד שהגיע לאותו בית.	הלך אצל אותו בית	
14	טפח על הדלת ונכנס.	וטפח על הדלת ונכנס.	טפח על הדלת ונכנס.
15	ראה זקן יושב ותלמודו בידו ופניו מאירים כאור השחר. הגביה הזקן ריסי עיניו ואמר לו: בני, מה אתה צריך?	ראה זקן יושב ותלמודו בידו ופניו מאירים כאור השחר. הגביה הזקן ריסי עיניו ואמר לו בני מה אתה צריך?	מצאו זקן אחד [יג] יושב ותלמודו בידו [יד] ופניו מאירים כאור השחר. הגביה הזקן ריסי עיניו ואמר לו בני, מה אתה מבקש? [טו]
16	אמר לו: יושבים היינו בבית מדרשו של רבנו רבי העשיל ולומדים ונשבה הרוח וכבה הנר ויצאתי להדליקו וראיתי נר דולק ונכנסתי.	אמר לו יושבים היינו בבית מדרשו של רבינו רבי העשיל ולומדים ונשבה הרוח וכבה הנר ויצאתי להדליקו וראיתי נר דולק ונכנסתי.	אמר לו, ישבנו בבית מדרשו של רבינו הגאון [טז] רבי העשיל ולמדנו ונשבה הרוח וכבה הנר ויצאתי להדליקו וראיתי נר דולק ונכנסתי.
17	אמר לו: הדלק! פשט התלמיד את גרו והדליקו, ראה את המסכת שלפני בעל הבית ובבא מציעא היה, ובעל הבית עומד בסוגיא: המפקיד חבית אצל חברו.	אמר לו הדלק. פשט התלמיד את גרו והדליקו, ראה את המסכת שלפני בעל הבית ובבא מציעא היא ובעל הבית עומד בסוגיא המפקיד חבית אצל חברו.	אמר לו הדלק. פשט התלמיד את גרו והדליקו. ראה את המסכת שלפני הזקן ומסכת [יז] בבא מציעא היא והיא פתוחה בסוגיא המפקיד חבית אצל חברו.

No	הדים, ד א, תרפ"ה - 1925,	כל סיפוריו, ברלין, תרצ"א - 1931, מאז ומעתה	כל סיפוריו - מהדורה שניה - 1953 - כרך 2 - אלו ואלו
18	הרכין את ראשו לפני הזקן בעונה ואמר: רואה אני את מעלתו עומד בסוגיא המפקיד חבית אצל חברו. <u>הנה אנכי בא משיבתו של רבנו העשיל</u> , שתירץ את המשנה אליבא דחד תנא.	הרכין את ראשו לפני הזקן בעונה ואמר רואה אני מעלתו עומד בסוגיא המפקיד חבית אצל חברו. <u>אני בא משיבתו של רבינו העשיל</u> שתירץ את המשנה אליבא דחד תנא.	הרכין את ראשו לפני הזקן בעונה ואמר, רואה אני מעלתו עומד בסוגיא המפקיד חבית אצל חברו. <u>בא אני משיבתו של רבינו דבי</u> [יח] העשיל שתירץ את המשנה אליבא דחד תנא.
19	רצונו ואני אומר לפני מה ששמעתי בזה מרבי. הגביה הזקן ריסי עיניו ואמר לו: אמור! העמיד התלמיד את הנר על השלחן והתחיל חוזר לפני הזקן דברי רבו רבי העשיל,	רצונו ואני אומר לפני מה ששמעתי בזה מרבי. הגביה הזקן ריסי עיניו ואמר לו אמור. העמיד התלמיד את הנר וחזר לפני הזקן על דברי רבו רבי העשיל	אפשר שרוצה מר לשמוע מה ששמעתי בזה מרבי. הגביה הזקן ריסי עיניו ואמר לו, אמור. העמיד התלמיד את הנר וחזר לפני הזקן על דברי רבו רבי העשיל.
20	והיה מפרש לפניו חבית אליבא דחד תנא.	והיה מפרש לפניו חבית אליבא דחד תנא.	
21	נטל הזקן את הגמרא בידו וחזר על דברי רבי יוחנן שבגמרא מלה כמלה. כיון שאמר אותו זקן: אמר רבי יוחנן, מיד הכיר אותו תלמיד שדברי רבו רופפים כידו;	נטל הזקן את הגמרא בידו וחזר על דברי רבי יוחנן שבגמרא. כיון שאמר אמר רבי יוחנן מיד הכיר אותו תלמיד שדברי רבו רפויים, [יט]	נטל הזקן את הגמרא בידו וחזר על דברי רבי יוחנן שבגמרא. כיון שאמר אמר רבי יוחנן מיד הכיר אותו תלמיד שדברי רבו רפויים,
22	כיון שאמר אותו זקן: מאן דמתרגם לי, מיד הכיר אותו תלמיד שדברי רבו אינם שדבריו אלו של רבו אינם שדברי נביאות. הוריד הזקן את גבינו ואמר לו: בני אמור לפני העשיל רבך שדברי רבי יוחנן במקומם עומדים.	כיון שאמר אותו זקן מאן דמתרגם לי מיד הכיר אותו תלמיד שדברי רבו אינם שדברי נביאות. הוריד הזקן את בני אמור לרבך [כ] שדברי רבי יוחנן במקומם עומדים. [כא]	כיון שאמר מאן דמתרגם לי מיד הכיר אותו תלמיד שדברי רבו אינם אלא דברי נביאות. הוריד הזקן את גבינו ואמר לו, בני אמור לרבך שדברי רבי יוחנן במקומם עומדים.
23	נטל התלמיד את הנר ונפטר הימנו לשלום ובא אצל רבו. אמר לו רבו: בני מה ראית לשהות כל כך, לא היית חושש משום בטול תורה?	נטל התלמיד את הנר ונפטר הימנו לשלום ובא אצל רבו. אמר לו רבו בני מה ראית לשהות כל כך, לא היית חושש משום ביטול תורה?	נטל התלמיד את הנר ונפטר הימנו לשלום ובא אצל רבו. אמר לו רבו, בני מה ראית לשהות כל כך, אי אתה חושש משום ביטול תורה?
24	אמר לו: רבי, חזרתי על כל הרחוב ולא מצאתי נר דולק, עד שבאתי לבית אחד ומצאתי זקן אחד עומד בסוגיא של המפקיד חבית אצל חברו. אמרתי לו:	אמר לו רבי חזרתי על כל הרחוב ולא מצאתי נר דולק עד שבאתי לבית אחד ומצאתי זקן אחד עומד בסוגיא של המפקיד חבית אצל חברו, אמרתי לו	אמר לו, רבי חזרתי על כל הרחוב ולא מצאתי נר דולק עד שבאתי לבית אחד ומצאתי זקן אחד עומד בסוגיא של המפקיד חבית אצל חברו, אמרתי לו
25	הרי אני בא משיבתו של	הרי אני בא משיבתו של	

No	הדים, ד א, תרפ"ה - 1925,	כל סיפוריו, ברלין, תרצ"א - 1931, מאז ומעתה	כל סיפוריו - מהדורה שניה - 1953 - כרך 2 - אלו ואלו
	רבנו, שתירץ חבית אליבא דחד תנא. רצונך, ואני אומר לפניך מה ששמעתי בזה מרבנו. אמר לי: אמור, ואמרת לי	רבינו שתירץ חבית אליבא דחד תנא. רצונך, ואני אומר לפניך מה ששמעתי בזה מרבנו. אמר לי אמור, ואמרת לי	
26	מה ששמעתי בזה מרבי.	מה ששמעתי בזה מרבי.	מה שחידש [כב] רבינו באותה הסוגיא.
27	נטל הזקן את הגמרא וחזר על דברי רבי יוחנן מלה במלה, כיון שאמר: אמר רבי יוחנן, ראיתי שדברי רבנו צריכים חיזוק; כיון שאמר: מאן דמתרגם לי, ראיתי שדברי רבי יוחנן במקומם עומדים.	נטל הזקן את הגמרא וחזר על דברי רבי יוחנן כיון שאמר אמר רבי יוחנן, ראיתי שדברי רבנו צריכים חיזוק, כיון שאמר מאן דמתרגם לי ראיתי שדברי רבי יוחנן במקומם עומדים.	ושמע [כג] הזקן ונטל את הגמרא וחזר על דברי רבי יוחנן, כיון שאמר אמר רבי יוחנן, ראיתי שדברי רבנו צריכים חיזוק, כיון שאמר מאן דמתרגם לי ראיתי שדברי רבי יוחנן במקומם עומדים.
28		אף הוא אמר לי אמור לרבך שדברי רבי יוחנן במקומם עומדים.	לסוף [כד] אמר לי הזקן, אמור לרבך שדברי רבי יוחנן במקומם עומדים.
29	חלשה דעתו של הרב רבי העשיל.		
30	נטל את הגמרא וראה שדברי רבי יוחנן במקומם עומדים.	נטל הרב רבי העשיל את הגמרא וראה שדברי רבי יוחנן במקומם עומדים.	נטל רבינו רבי העשיל את הגמרא וחזר על הסוגיא וראה שדברי רבי יוחנן לא זזו ממקומם. [כה]
31	אמר לפני תלמידיו: תלמידך, דבר זה לא היה אדם אחר יכול לומר אלא רבי יוחנן בעצמו. אמר לו לאותו תלמיד תלמיד: בני, שמחת את לבי בטהרתך, שהגעת למקומו של רבי יוחנן והקהית את שני שהראיתני שדברי אין להם על מה שיסמוכו.	אמר לפני תלמידיו תלמידך, דבר זה לא היה אדם אחר יכול לומר אלא רבי יוחנן בעצמו. אמר לו לאותו תלמיד בני שמחת את לבי בטהרתך שהגעת למקומו של רבי יוחנן והקהית את שני שהראיתני שדברי אין להם על מה שיסמוכו.	אמר להם לתלמידיו, תלמידך דבר זה לא היה אדם אחר יכול לומר אלא רבי יוחנן בעצמו. אמר לאותו תלמיד, בני שמחת את לבי בטהרתך [כז] שהגעת למקומו של רבי יוחנן והקהית את שני שהראיתני שדברי אין להם על מה שיסמוכו.
32	מיד נתנמנם הרב רבי העשיל וראה את רבי יוחנן שבגמרא שהוא עומד אצלו ואומר: אחת משתי אלה,	מיד נתנמנם הרב רבי העשיל וראה את רבי יוחנן שבגמרא עומד אצלו ואומר אחת משתי אלה,	נתנמנם אותו גאון וראה את רבי יוחנן שבגמרא שהוא עומד אצלו ושמע רבי יוחנן אומר
33	או שלא תכתוב חידושי תורה בספר, או שיהיו בניך עמי הארץ.	או שלא תכתוב חידושי תורה בספר או שיהיו בניך עמי הארץ.	או שאתה מקבל עליך שלא תכתוב חידושי תורה, [כז] או שיהיו בניך עמי הארץ.
34	קבל עליו רבנו רבי העשיל זכרונו לברכה,	קבל עליו רבינו רבי העשיל זכרונו לברכה	אמר לו מוטב [כז]

No	הדים, ד א, תרפ"ה - 1925,	כל סיפוריו, ברלין, תרצ"א - 1931, מאז ומעתה	כל סיפוריו - מהדורה שניה - 1953 - כרך 2 - אלו ואלו
35	שלא יכתוב חידושי תורה ובלבד שלא יהיו בניו עמי הארץ. וזה שאין אנו מוצאים אפילו ספר אחד שחיברו <i>לרב</i> הגאון רבי העשיל זכרונו לברכה. אבל בניו ובני בניו כולם גדולים בתורה ובחכמה, ונתקיים בו מקרא שכתוב ולא ימושו מפיו זרעך ומפי זרע זרעך.	שלא יכתוב חידושי תורה ובלבד שלא יהיו בניו עמי הארץ. וזה שאין אנו מוצאים ספר שחיברו <i>לרב</i> הגאון רבי העשיל זכרונו לברכה. אבל בניו ובני בניו כולם גדולים בתורה ובחכמה ונתקיים בו מקרא שכתוב ולא ימושו מפיו זרעך ומפי זרע זרעך.	שלא יכתוב חידושי תורה ובלבד שלא יהיו בניו עמי הארץ. הוא שאין אנו מוצאים ספר שחיברו הגאון רבי העשיל זכרונו לברכה. אבל בניו ובני בניו כולם גדולים בתורה ובחכמה ונתקיים בו מקרא שכתוב ולא ימושו מפיו ומפי זרעך ומפי זרע זרעך. [כח]

המילה מקום/מקומו/ במקומם בסיפור "חבית של רבי יוחנן"

אלו ואלו עמי שסט-שעא.

"...אמר לתלמיד אחד, צא והדלק את הנר. נטל התלמיד את הנר ויצא. חזר על כל הרחוב ולא מצא נר דלוק. הלך למקום שהלך והגיע למקום שהגיע. ראה בית מאיר וריח טוב עולה כריח שבעה מינים שנשתבחה בהם ארץ-ישראל. טפח על הדלת ונכנס. [...] בני אמור לרבך שדברי רבי יוחנן במקומם עומדים. נטל התלמיד את הנר ונפטר הימנו לשלום ובא אצל רבו. אמר לו רבו, בני מה ראית לשהות כל כך, אי אתה חושש משום ביטול תורה? אמר לו, רבי חזרתי על כל הרחוב ולא מצאתי נר דולק עד שבאתי לבית אחד ומצאתי זקן אחד עומד בסוגיא של המפקיד חבית אצל חבירו, ואמרת לי לו מה שחידש רבינו באותה הסוגיא. ושמע הזקן ונטל את הגמרא וחזר על דברי רבי יוחנן, כיון שאמר אמר רבי יוחנן ראיתי שדברי רבינו צריכים חיזוק, כיון שאמר מאן דמתרגם לי ראיתי שדברי רבי יוחנן במקומם עומדים. לסוף אמר לי הזקן, אמור לרבך שדברי רבי יוחנן במקומם עומדים. נטל רבינו רבי העשיל את הגמרא וחזר על הסוגיא וראה שדברי רבי יוחנן לא זזו ממקומם. אמר להם לתלמידי, תלמידי דבר זה לא היה אדם אחר יכול לומר אלא רבי יוחנן בעצמו. לסוף אמר לאותו תלמיד, בני שמחת את לבי בטירתך שהגעת למקומו של רבי יוחנן והקחית את שיני שהראיתני שדברי אין להם על מה שיסמוכו...". אבל בניו ובני

בניו כולם גדולים בתורה ובחכמה ונתקיים בו מקרא שכתוב ולא ימושו
מפיך [לא יזוון] ומפי זרעך ומפי זרע זרעך²⁸. [כ"ח]

---

²⁸ אמר רבי פרנך אמר רבי יוחנן: כל שהוא תלמיד חכם, ובנו תלמיד חכם, ובן בנו
תלמיד חכם – שוב אין תורה פוסקת מזרעו לעולם, שנאמר (ישעיהו נט) ואני זאת
בריתי וגו' לא ימושו מפיך ומפי זרעך ומפי זרע זרעך אמר ה' מעתה ועד עולם.
מאי אמר ה' – אמר הקדוש ברוך הוא: אני ערב לך בדבר זה. מאי מעתה ועד עולם
– אמר רבי ירמיה: מכאן ואילך תורה מחזרת על אכסניא שלה. רב יוסף יתיב
ארבעין תעניתא, ואקריוהו לא ימושו מפיך, יתיב ארבעים תעניתא אחרוני
ואקריוהו לא ימושו מפיך ומפי זרעך. יתיב מאה תעניתא אחרוני אתא ואקריוהו לא
ימושו מפיך ומפי זרעך ומפי זרע זרעך. אמר: מכאן ואילך לא צריכנא, תורה
מחזרת על אכסניא שלה. תלמוד בבלי מסכת בבא מציעא דף פה עמוד א.

הערות להשוואת נוסחים

- [א] ועוסק עם תלמידיו, לומד יחד עמהם במקום ושונה לתלמידיו היינו מלמד אותם. חידושו המדומה עלה מתוך לימודו הנוכחי.
- [ב] תוספתה מילה במסכת מציינת שהעיון הוא מהדף. גם בהמשך הסיפור הוא מוסיף בנוסח האחרון שהמסכת הייתה פתוחה לפני רבי יוחנן.
- [ג] בנוסח השני ואילך חוזר לנוסח הגמרא מאן דמתרגם. הבחירה בנוסח "מאן דמפרק" הוא נקיטת עמדה שיש קושיה המצריכה פירוק שאליו מתאוה רבי יוחנן. אבל מאן דמתרגם פירושו 'מי שיפרש'. היינו לא בהכרח יש קושיא, אלא יש הכרעה מצדו של רבי יוחנן שהתרגום, ההסבר לפי תנא אחד, אינו אפשרי.
- [ד] השמיט את המילה 'לכם'. פירושו של הרב רבי העשיל, אם הוא לאמתה של תורה אינו רק לתלמידיו אלא לכל הדורות וכחלק מהתורה שבעל פה. כל מה שתלמיד ותיק עתיד לחדש הלכה למשה מסיני.
- [ה] בעברית במקום בארמית. רבי יוחנן אמר כל מי שיתרגם. עגנון רוצה לציין שלא מדובר כאן בתרגום משפה לשפה אלא בפירוש לפי שיטה. אילו היה כותב 'מתרגם' היה מקום לחשוב בעברית המקובלת שהבעיה היא תרגום.
- [ו] מוותר על ליטוף הזקן ביד ימינו שזו מחווה של זחיחות דעת ולכן מיותרת וגם נטל בימינו שזו מעין שבועה.
- [ז] מוחק את המילה 'רק' שהרי מתברר בהמשך שזאת הערכת יתר ורק גאוותו של רבי העשיל הטעתו ואין זה מן השמים.
- [ח] מחק המילה 'גדול' שהוא מובן מאליו וציונו בשם תואר 'גדול' מקטינו.
- [ט] במקום 'נלמד הלאה' נחזור ונלמד. הלאה הוא לשון גנאי הנקראת בלשון הלימוד ביידיש "ווייטער", ומעידה על קוצר רוח ועל תחושת סיכום שאינה במקומה. לעולם חוזרים ולומדים.
- [י] עגנון מוותר על ציון הדיסאורינטציה, תחושת אבדן הדרך של התלמיד, המכניסה אותו לחלל מכושף ומעדיף הסבר כמו ריאלי ופשוט. ובנוסף לכך מכאן ואילך בהחלפת המילה מבוי במילה מקום עגנון מפתח את מושג המקום כעתיר ניבים וכנושא מרכזי בסיפור כפי שנראה בהמשך.
- [יא] אלו הקטעים הארוכים ביותר שנמחקו מן הנוסחים הראשונים. עגנון כאמור ויתר על כל תחושת אי הבהירות ואבדן הדרך. להפך, התלמיד נמשך למקום היחיד המאיר ברחוב וריחו כריח ארץ ישראל.
- בקטעים שנמחקו מחשיבת התלמיד משחזרים את דברי האמורא שמואל נהירין לי שבילי נהרדעא כשבילי הרקיע כדי לבטא את עומק המוזרות של הכניסה לחלל הלא מופר. גם הניב "מקום שלא הכרתי" אינו משתלב עם ביטויי הניבים הקשורים בהגעה למקומו של רבי יוחנן בהמשך.
- [יב] הריח הטוב היה קיים כל הזמן באותו מקום שאליו הגיע התלמיד שלא כבנוסחים הראשונים שהריח הטוב היה לאותה שעה. "מיד עלה ריח טוב", נוסח א' "ובאותה שעה עלה ריח טוב", נוסח ב' לעומת נוסח ג' הריח ממתין לתלמיד.
- [יג] הכיוון המכוון ומידיות הפעולה. "ראה בית מאיר טפח על הדלת ונכנס" לעומת חילופי ההכרה המטושטשת בבהירות בנוסח א'.
- [יד] מצאו לזקן אחד משתלב עם כל ביטויי "זקן אחד" ["ההוא סבא" בספרות חז"ל] ביצירת עגנון. הזקן המופלא נושא המסורת, הזקן המיוחד הממתין לו. ולכן מצאו לזקן אחד ולא ראייה סתמית.
- [טו] "מה אתה מבקש" לשון חז"ל ולא "מה אתה צריך".

[טז] תוספת המילה "הגאון" מעמידה בשרשרת התארים של רבנו הרב רבי לנפילה יותר פרודית כשמתברר שרבנו הגאון טעה. מעבר מלשון חז"ל, פעל מוארך בהווה עבר יושבים היינו ל"ישבנו ולמדנו".

[יז] ראיית המסכת הפתוחה לפניו מגבירה את עניין הזקן הממתין לו באותה מסכת ובאותו עניין. ברור למדיי שרבי יוחנן המקורי לא למד מש"ס וילנה.

[יח] רבינו רבי: עגנון היה מודע לכינוי הכפול של רבי העשיל במסורת המסירה היהודית ומקפיד לציין את גאוות התלמיד על כינוי הכבוד של רבו.

[יט] מוחק על מה שחזר התלמיד כיוון שברור שהוא מיקוד העניין ואין לחזור עליו.

[כ] רופפים במקום רופפין בידו. רופפים אובייקטיבית לא רק משום שהתלמיד אולי לא למד היטב מה שרבו לימד.

[כא] נמחק השם רבי העשיל רבך מפיו של רבי יוחנן, אלא רבך סתם.

[כב] מקצר את הסיפור שכבר ידוע ומסתפק בוודאות העובדה המדומה "מה שחידש רבינו באותה הסוגיא".

[כג] מוותר בשנית על הביטוי חזר מילה במילה כפי שכבר היה לעיל בערוגה 21 בנוסח ראשון ושוב חוזר על הביטוי ראיתי שדברי רבי יוחנן במקומם עומדים.

[כד] מרחיב בנוסח השלישי "וחזר על הסוגיא וראה שדברי רבי יוחנן לא זזו ממקומם". לא ששמע והכיר באקראי אלא מאחר שחזר על הסוגיא בשלמותה הכיר שדברי רבי יוחנן לא זזו ממקומם.

בשני הנוסחים האחרונים מקפיד לחזור בפעם השלישית על הניב במקומם עומדים. לא כך היה בנוסח הראשון.

[כה] עגנון מוסיף פעם שנייה בתוך פסקה את המילה "לסוף" המציינת את שיבת הסדר וההכרה באמת המסקנה הסופית.

[כו] מופיע הניב "שהגעת למקומו" לא רק במובן שהיית בארץ ישראל מקומו של רבי יוחנן, אלא שהגעת לתפיסתו, להבנתו בסוגיה מחמת טהרתך. הפסוקים והניבים שמצדף הרב מופיעים בגמרא

"שמחת את ליבי בטהרתך והקהית את שיני".

[כז] "נתגמנם" המעבר החלומי למקומו של רבי יוחנן. ראה בסיפור עגונות בפרק ו. נתגמנם הרב. לא רק התלמיד היה שם אלא גם הרב.

[כח] נמחק "בספר". אוסר עליו לכתוב חידושי תורה בכלל.

דיבור ישיר ללא התוספת המעידה שקיבל עליו שלא לכתוב חידושי תורה. אלא אומר לו במפורש ושוב חוזר עגנון על המקובל בין הבריות שאינו נכון עובדתית, שאין אנו מוצאים שום ספר שחיבר הגאון רבי העשיל זיכרונו לברכה.

[כט] הפואנטה היא במילים לא ימוש. היינו בניו של הרב רבי העשיל ומהם רבי יחזקאל לנדא, בעל "הנודע ביהודה", נפוצו בכל הארץ דברי התורה כאמור בספר יהושע "לא ימוש ספר התורה הזה מפ"ך" וכן בישעיהו ובתפילת ובא לציון "לא ימוש מפי זרעך ומפי זרע זרעך" מתלכדים עם "לא זזו ממקומם".

הרעיון שהקדושה והאמת אינן זזות ממקומן כמו השכינה שאינה זזה ממקומה מתלכד עם ההגעה למקומו של רבי יוחנן שאינו זז ממקומו ויש להגיע למקומו כדי להבינו.

אנו מציגים שוב בהבלטה את עניין המקום שאינו זז ממקומו ובכך מוכיחים אנו את חשיבות קדושת המקום כמקום שאינו זז ממקומו כתורה כארץ ישראל וכשכינה עצמה.

נספח

מקורות מתוך ספר סופר וסיפור של ש"י עגנון המאירים את נוסח שלסר-
החיד"א

ומעצימים את הסיפורים הכלולים בנוסח זה מאגדת עם לאגדת סופר.
מפני מה לא נשתייר לנו שום ספר מרבינו הגאון רבי העשיל ז"ל

סיפור ראשון, תחילת הדברים

שמעתי מר' יהודה אבן שמואל²⁹ ששמע מפני זקנים וזקנים מפי זקנים עד דורו של רבינו ר' העשיל זכרונו לברכה, שכשיצא ספר מהרש"א היה רבינו הגאון ר' העשיל תינוק. בא אצלו מחותן והרבה חכמים עמו לבדוק אותו בתורה. פתח לפניו ספר מהרש"א בענין שפותח בוק"ק ומסיים בוי"ל ואמר לו שיפרש לו את הדברים. שהה ר' העשיל שעה ארוכה ולא אמר כלום. תמהו החכמים וכי זהו ששמו הולך לפניו שתופס כל סוגיא חמורה ומיישבה בהרף עין. לבסוף בקש רשות ליכנס לחדר מיוחד לעיין בדבר. המתינו לו שעה ושתיים. כשיצא אמר עמדתי על כל מאה קושיותיו וכן על התירוץ. עמד והציע מאה קושיות זו אחר זו ותירץ את כולן בתירוץ אחד. עמדו כולם משתוממים. אמר לו המחותן בני מה ראית להכניס בדברי המהרש"א מאה קושיות והרי הוא נתכוון אלא לקושיא אחת. אמר לו והלא כתב וק"ק, ראשי תיבות ק' קושיות. אמר לו כוונתו של המהרש"א בראשי תיבות אלו לא לק' קושיות אלא לקצת קשה. אמר לו אם כן מה חידוש יש בדבר? ודחה את הספר מלפניו. מיד נעשה רעש בפמליא של מעלה. אמרו מזלזל בספרים הוא לא יעלה בידו שיניח אחריו ספר.

סיפור שני

מפני מה קיבל עליו רבינו רבי העשיל שלא לפרסם חידושי תורה סיפר לי הרב ר' הירש מבוליחוב ששמע מפני גאונים קושט דברי אמת, מעשה ונתעצם הגאון רבינו העשיל בהלכה אחת. נטל את ספר מהרש"א ונסתכל בו. כעס וזרקו לארץ. והיה מצטער שמרבים כל כך בשבחו של מהרש"א. נזדמן אצלו בחור אחד ונכנס עמו בדברי תורה. נתגלגלו הדברים לאותה הלכה. הראה לו הגאון את דברי מהרש"א. אמר לו הבחור אפשר שכוונתו של מהרש"א כך היא והרצה לו את הדברים. ראה הגאון שכיוון מהרש"א לאמת, ונתבהל. קפץ ונשבע שלא יחבר שום ספר, שהרי אפילו הוא טעה בדברי מהרש"א. [מעגל טוב]
[סיפור שלישי, חבית של רבי יוחנן כנוסח תרצ"ה]

²⁹ יהודה אבן-שמואל קופמן (1886-1976, כ"ב אדר א' התשל"ו) חתן פרס ישראל לשנת ה'תשל"ג בתחום מדעי היהדות.

סיפור רביעי, בוא וראה עד היכן הדברים מגיעים שאפילו אותם
החידושים שהיו בידו מקודם לכן אף מהם לא נשתייר כלום

לימים עלה אותו תלמיד לארץ ישראל. וכשבא ליפטר מרבו מסר
רבו בידו ספר שבו היו כתובים החידושים שכתב קודם לאותו מעשה
וביקש ממנו שישתדל להדפיסו ואם לא יעלה בידו להדפיסו יחזירנו
לו, שמכיון ששוב אינו כותב חידושים על ספרים חביבים עליו
חידושים אלו ביותר. כשהיה התלמיד על הים נשברה הספינה ונפל
הספר לים, והתלמיד ניצל והגיע לארץ ישראל. רצה להודיע לרבו, ולא
נתנו לבו, הואיל והיה יודע כמה יצטער על אבידה זו שאינה חוזרת.
נמלך בלבו והודיע את הדבר לאחד מחבריו וביקש ממנו שילך ויודיע
את רבם. וקודם שיודיעו אותו יכין את לבו לכך. בא התלמיד אצל רבו
ושאל אותו, רבי שנינו (ברכות פרק ט משנה ה) חייב אדם לברך על
הרעה כשם שמברך על הטובה, משמע כשם שמברך על הטובה בשמחה
כך חייב לברך על הרעה בשמחה, וכי אפשר לו לאדם לשמוח בשעת
צרתו. אמר לו רבינו ר' העשיל צריך אדם שידע שכל מה שעשה
הקב"ה בעולמו לא עשה אלא לטובתו של אדם, נמצא שהרעה טובה
היא לו, ויכול לברך בשמחה. ביקש התלמיד ממנו שיחזור ויסביר לו
הדברים, כדי שיקבעו הדברים בלב אומרם. כך עשה כמה פעמים. כיון
שהכיר התלמיד שרבו הגיע באמת לבחינה זו שמברכין על הרעה כשם
שמברכין על הטובה עמד ומסר לו את המכתב שקיבל מחברו. ואף על
פי כן נתעלף רבינו ר' העשיל מרוב צער. * כנסת ישראל *

ספר סופר וסיפור, עמוד שיב"שטו